

TIJORAT BANKLARIDA KORPORATIV BOSHQARUVNING IQTISODIY SAMARADORLIGINI BAHOLASH (Aloqabank misolida)

Karimov Bahromjon Muqumjon o'g'li
AT "ALOQABANK" OLMAZOR KXKM DIREKTORI.

Annotatsiya. Ushbu maqolada tijorat banklarida korporativ boshqaruvning iqtisodiy ahamiyati va samaradorligi shuningdek uni baholash to'g'risida so'z boradi.

Kalit so'zlar. Bozor, bank, korporativ boshqaruv, biznes, iqtisodiyot, prinsip, moliya, investitsiya.

Bozor qonuniyatlarini hisobga olgan holda ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyot yo'nalishlari belgilangan davlatlarda korporativ boshqaruv amaliyotiga doimiy ravishda diqqat-e'tibor qaratilgan, desak mubolag'a bo'lmaydi. Shu boisdan mazkur masala xalqaro iqtisodiy tashkilotlarning ham e'tiboridan chetda qolmasdan kelmoqda. Xususan, Jahon banki guruhi tomonidan har yili e'lon qilib kelinayotgan "Biznes yuritish" (Doing Business) hisobotlarida biznes yuritishga ta'sir etuvchi muhim omil sifatida minoritar investorlar huquqlarini himoya qilish holati alohida davlatlar kesimida tahlil qilinib, reyting tuzib chiqilmoqda. Shuningdek Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti tomonidan 2015-yilda hozirgi real shart-sharoitlardan kelib chiqqan holda "Korporativ boshqaruv prinsiplari" qayta e'lon qilinganligi korporativ boshqaruv amaliyotining milliy va jahon iqtisodiyoti uchun qay darajada muhimligini ko'rsatmoqda.

Respublikamizda tayyorlanib kelinayotgan 5A230601 – "Davlat moliyasini boshqarish", 5A230602 – "Korporativ moliya va qimmatli qog'ozlar bozori", 5A230603 – "Investitsiyalarni boshqarish" magistratura mutaxassisliklari uchun mo'ljallab nashrga tayyorlangan va taqdim etilayotgan "Zamonaviy korporativ boshqaruv" darsligi aynan aksiyadorlik jamiyatlarida korporativ boshqaruvning amaldagi mexanizmi, rivojlangan davlatlar ilg'or tajribalari, xalqaro tashkilotlar tomonidan belgilangan korporativ boshqaruv prinsiplarini qamrab olgan.

Mamlakatimizda iqtisodiyotning mutlaqo yangi tarmoqlarini yaratish, xususan, ularni boshqarish usullarini modernizatsiya qilish, ya'ni xalqaro biznes tamoyillarini joriy etishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Banklar innovatsiyalarni yanada takomillashtirish va kengaytirish ustida ishlamoqda.

Korporativ boshqaruvni takomillashtirish va uning o'ziga xos xususiyatlari shundan iboratki, jahon iqtisodchilari korporativ boshqaruvni raqobatbardoshlikni ta'minlashda hal qiluvchi kuch sifatida baholaydilar. Chunki bu ibora "guruh a'zolari o'rtasidagi interaktiv muloqot" degan ma'noni anglatadi. Bu boshqaruv samaradorligini oshirish uchun barcha ishtirokchilar o'rtasida faol aloqa o'rnatish, minoritar aksiyadorlar ulushini ko'paytirish orqali mulkni ijtimoiylashtirish, boshqacha qilib aytganda, uning faoliyatidan ozmi-ko'p manfaatdor bo'lgan barchani korxonaga boshqaruviga jalb etish demakdir. Bizga ma'lumki, korxonalarda zamonaviy boshqaruv usullaridan foydalanish ularga mutlaqo yangi tuzilmani yaratish, aksiyadorlar, jumladan, minoritar aksiyadorlarning jamiyatni boshqarishdagi rolini oshirish imkonini bermoqda. Bundan tashqari, aksiyadorlik jamiyatlari xorijiy menejerlarni jalb qilish imkoniyatiga ega bo'ldi, bu esa, o'z navbatida, korxonalarni modernizatsiya qilish, iqtisodiyotga to'g'ridan-to'g'ri xorijiy sarmoyalarni ko'proq jalb etish orqali yuqori samaradorlikka erishishga xizmat qiladi. Aniqrog'i, pirovard natijada korxonalar bozor talab va taklifiga asoslangan yangicha yondashuvlar asosida faoliyat yuritadi. U muammolarni tezda hal etishga, yangi raqobatbardosh investitsiya loyihalarini amalga oshirishga, qo'shimcha aksiyalar va qimmatli qog'ozlar chiqarishdan daromad olishga intiladi.

Quyidagi kategoriyalar bo'yicha maqsadlarga erishishni ta'minlovchi jarayon sifatida ta'riflandir [2]. Korporativ boshqaruvning eng ko'p tarqalgan milliy modellarining xususiyatlarini umumlashtirilganligi, modellar har biri muayyan milliy iqtisodiyotlarning, bozor xo'jaligining tarkiblari va rivojlanish shakllarining oqibatidir. Rivojlangan mamlakatlarda ushbu sohada mavjud uslublar va qarorlarning butun turfaligida, direktorlar kengashlari va investorlar o'zlari riskni olib, korporativ boshqaruvning qo'llaniladigan instrumentlari kombinasiyalaridagi hamda ularni

qo‘llab-quvvatlovchi huquqiy va tartibga solish institutlaridan foydalanishadilar [3]. Chunki, zamonaviy adabiyotlarda W (wide) model deb ataladigan, va asosan, AQSh hamda Buyuk Britaniyada keng tarqalgan model mulkdorlikning “sochilib ketganligi” (yoyilganligi) va shu sababli, bozorda aksiyalarning likvidli ekanligi bilan tavsiflanadi. O‘tkazilgan tadqiqotlar natijasida, AQSh va Buyuk Britaniyada o‘tgan asrning 90-yillarida ochiq aksiyadorlik kompaniyalarda eng yirik aksiya paketi 10% ham oshmasligi namoyon bo‘ldi [4]. Ba’zi mualliflar korporativ boshqaruv tizimini tijorat banklarini fond bozorlaridagi faoliyati bilan bog‘lanadi. Bunda umumiy korporativ obligasiyalar bozori holatidan kelib chiqqan holda tijorat banki va real sektor korxonalarida emitentlar korporativ obligasiyalarni muomalaga chiqarishda e’tibor qaratishlari lozim bo‘lgan jihatlar aniqlangan. Shuningdek, O‘zbekistonda korporativ obligasiyalar bozorini rivojlantirish orqali moliya bozorida sog‘lom raqobatni yuzaga keltirish asosida rivojlantirish maqbul [5]. Shu bilan birga, milliy korporativ boshqaruv tizimini shakllanishi va rivojlanishining muayyan ijobiy jarayonlariga qaramasdan, korporativ boshqaruv sohasida ayrim muammolar va hal etilmagan masalalar to‘planib qolmoqdaki, ularni hal etmasdan turib, korporativ boshqaruv tizimini keyingi davrda rivojlantirish, qolaversa, xorijiy investitsiyalarni jalb qilish, mamlakat raqobatbardoshligiga erishish jarayoni qiyinlashishi mumkin [6]. Umuman olganda, tijorat banklari tizimida amalga oshirilayotgan muhim institutsional o‘zgarish sifatida korporativ boshqaruv tizimini takomillashtirishga xizmat qilmoqda.

Korporativ boshqaruvni takomillashtirishning ham dolzarbligi ko'pgina banklarda kuzatilgan. Korporativ boshqaruv tizimi mavjud bank boshqaruvida muayyan rol va ahamiyatga ega. Chunki u boshqaruv bankning iqtisodiy natijalariga ta'sir qiladi. Banklar mablag' to'playdi jamiyatlar va ularga mezbonlik qiladi. Ayniqsa, rivojlanayotgan mamlakatlarda banklar firmalar uchun tashqi moliyalashtirishning juda muhim manbai

Tijorat banklarida korporativ boshqaruvini tadqiq etish, uning mexanizmlarini takomillashtirish yuzasidan ilmiy asoslangan takliflarni shakllantirish, respublikada mavjud mulkdorlar tarkibida davlat ishtiroki bor banklarda ushbu xulosalardan

korporativ boshqaruvni takomillashtirishda qo‘llash mumkinligi bilan ahamiyatlidir. Respublika yirik tijorat banklari faoliyatining asosiy yo‘nalishlari – bu iqtisodiyotning tarkibiy tub o‘zgarishlarida, sanoatni, agrosanoatni modernizatsiyalash, texnikaviy va texnologik jihatdan qayta jihozlash bo‘yicha investitsiya loyihalarida keng miqyosda ishtirok etish, korxonalarni qo‘llab-quvatlash va ularni moliyaviy sog‘lomlashtirish, resurs bazasini jadal kengaytirish hisoblanadi. Investitsiyalash salohiyatini, kapitallashuv darajasini doimiy tarzda oshirish, moliyaviy resurslarning manbalarini diversifikatsiyalash – bank amaliyotlari ko‘lamini kengaytirilishi uchun ham, bankning kredit beruvchilari, depozitorlari (omonatchilari) hamda sarmoyadorlari oldida o‘z zimmasiga olgan majburiyatlarini o‘z vaqtida bajarilishi uchun ham zamin yaratadi. Hozirda yirik tijorat banklari yirik investitsiya muassasalariga aylandi. Bank-moliya sohasida tobora rivojlanayotgan raqobat sharoitida, banklar moliyaviy bozoridagi nufuzli o‘rinlarni egallab, iqtisodiyotning barcha tarmoqlaridagi korxonalar va tashkilotlarning uzoq muddatli loyihalarini amalga oshirish uchun keng ko‘lamdagi zamonaviy bank xizmatlarini taqdim etuvchi yetakchi banklar sifatida zamonaviy texnologiyalarni joriy qilish va raqobatbardosh mahsulotlar ishlab chiqarishda mijozlarga har tomonlama ko‘maklashish strategiyasini amalga oshirmoqda. Respublikamiz bank tizimida amalga oshirilayotgan islohotlarning muhim natijasi sifatida yirik tijorat banklarining korporativ boshqaruvga asoslangan aksiyadorlik jamiyatlariga aylantirilishi bo‘ldi. Korporativ boshqaruvning banklar rivojlanishidagi muhim rolini quyidagilardan ko‘rish mumkin:

- moliyalashtirish manbalarini olish imkoniyatni kengaytiradi, bu esa, investitsiya, iqtisodiy o‘shish, ish bilan bandlikni oshiradi;
- kapital qiymatini pasayishi va bankning yuqori baholanishga erishishga olib keladi, bu o‘z navbatida, investitsiya va iqtisodiy o‘shishni ta‘minlaydi
- operatsion faoliyatining yaxshilanishga ta‘sir etadi, bu resurslarni yaxshiroq joylashishi, samarali boshqaruv, boylukning yaratilishini kengaytiradi;
- davlat va firma darajasida past risk va o‘z navbatida kamroq bankrotlik, kamroq moliyaviy inqirozlar bo‘lishini ta‘minlaydi;

- ulushdorlar bilan yaxshiroq munosabatlarni ta'minlaydi, umumiy muhitni yaxshilanishiga ta'sir etadi. Banklarda korporativ boshqaruv muhim ahamiyatga ega va ushbu boshqaruv, bankning iqtisodiy natijalarga ta'sir etadi.

Banklar jamiyatining jamg'armalarini to'playdi va ularni joylashtiradi. Ayniqsa, rivojlanayotgan mamlakatlarda banklar firmalar uchun juda muhim tashqi moliyashtirish manbai bo'lib hisoblanadi. Shuningdek, banklar moliyaviy bozorlarga to'g'ridan-to'g'ri chiqish imkoni yo'q firmalar uchun korporativ boshqaruv samaradorligiga ta'sir etadi. Ushbu holat, banklardan qarz oladigan firmalarning korporativ boshqaruvida ishtirok etishi bilan aks etadi.

Tijorat bankri xizmat ko'rsatishning yuqori darajasi, vaqt sinovidan o'tgan ishonchlik, boshqaruvning yuksak professionalizmi, ishdagi tezkorlik, davlat tomonidan qo'llab-quvatlanishi, kapitallashuv darajasini yuqoriligi bank uchun yildan yilga faoliyatning barqaror moliyaviy natijalariga erishishga imkon bermoqda. Milliy shkala bo'yicha respublika tijorat banklari moliyaviy holatini mustahkamlash yuzasidan chora-tadbirlar kompleksni izchil amalga oshirishi, rivojlanishning puxta o'ylangan strategiyasi, mavqeyi va obro'-e'tiborini bir maromda shakllantirishi hamda kredit qobiliyati reytingi "uzA+ barqaror" darajasida baholanib, yetakchi xalqaro reyting tashkilotlarining "Fitch ratings" va "Standart&Poor's" "BB" darajali reyting baholariga ega bo'ldi. Respublika tijorat banklarida "korporativ boshqarish tizimi joriy etilib, Bank kengashlari professional mahalliy va xalqaro ekspertlar hisobiga shakllantirilib, har bir bankning bozordagi o'rni va mavqeyini belgilovchi transformasiya strategiyalari ishlab chiqildi va bu jarayonlarda bank xizmatlarini raqamlashtirish, shaffof va sodda holda mijozlarga yetkazishga alohida" [7] e'tibor qaratilmoqda. Tijorat banklarining moliyaviy barqarorligini ta'minlashda aktivlarining majburiyatlarga nisbati hamda kreditlarning depozitlarga nisbati kabi ko'rsatkichlarni hisoblash va ularni nazorat qilib borish muhimdir. Tahlil natijalariga ko'ra bank tizimida aktivlarning majburiyatlarga nisbati 115-120 foiz atrofida bo'lmoqda. Bu ko'rsatkich bizga bank tizimi aktivlarining katta qismi majburiyatlardan tashkil topganligini bildirmoqda.

Shuni ta'kidlash kerakki, barcha tizimlarda bo'lgani kabi, korporativ tizimda ham boshqaruvda ba'zi muammolar mavjud. Bular:

- o'rtasidagi munosabatlarga oid me'yoriy-huquqiy hujjatlarning nomukammalligi davlatning ishonchli vakili va ishonchli vakili davlat aktsiyalari;

- davlatning ishonchli boshqaruvini ta'minlashning murakkabligi aktsiyadorlik jamiyati va aktsiyalar paketini malakali tomonidan boshqarish mutaxassislar;

- jamoatchilikni korporativ boshqarish bo'yicha yetarli bilimga ega emasligi xodimlar;

- korporativ boshqaruv tizimining to'liq takomillashtirilmaganligi; bank tizimi. Ushbu muammolardan kelib chiqib, quyidagi takliflarni berish mumkin va xulosalar:

- normativ-huquqiy hujjatlarni yanada takomillashtirish zarurati korporativ boshqaruv tizimidagi asoslar;

- davlat tomonidan tartibga solishning yuqori darajasiga bo'lgan ehtiyoj Korporativ boshqaruv;

- ishtirokchilarning korporativ boshqaruvga ega bo'lish zarurati, ya'ni. asosiy kreditorlar, aktsiyadorlar, investorlar, turli darajadagi ta'sir bank boshqaruvi;

- tajribani samarali o'rganish va undan foydalanish zarurati xorijiy davlatlarning korporativ boshqaruvi.

Xulosa o'rnida shuni ta'kidlash kerakki, tizimdagi islohotlar yanada davom etmoqda korporativ boshqaruv samaradorligini yanada oshirishga xizmat qiladi davlat va jamiyat hayotining barcha sohalarini liberallashtirish, eng muhimlarini amalga oshirish mamlakatimizni modernizatsiya qilishning ustuvor yo'nalishlari. Respublikada faoliyat yuritayotgan barcha tijorat banklari shaklda tashkil etilgan aktsiyadorlik jamiyatlari, banklarning rivojlanishida esa korporativlikning muhim jihatlari mavjud boshqaruv.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Ashurov Z. A. O'zbekistonda korporativ boshqaruv tizimini zamonaviy xalqaro standartlar asosida innovasion rivojlantirish istiqbollari// "Xalqaro moliya va hisob" ilmiy elektron jurnali. № 4-5, avgust-oktyabr, 2018-yil

2. Rustamova D. Moliya bozorini tartibga solishning evolyutsiyasi. // “Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar” ilmiy elektron jurnali. – Toshkent, 2016. – №2.
3. Tashxodjayev M.M. Aksiyadorlik jamiyatlarida korporativ boshqaruvning nazariy-uslubiy jihatlari. // “Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar” ilmiy elektron jurnali. – Toshkent, 2012. – №4.
4. Ashurov Z.A. Korporativ boshqaruv konsepsiyasi va mohiyati: ilmiy-nazariy yondashuvlar va ularni rivojlantirish. // “Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar” ilmiy elektron jurnali. – Toshkent, 2015. – №6.
5. Хамидулин М.Б. Финансовые механизмы корпоративного управления. Монография. – Т.: Молия, 2008. – 204 с